

Boekbespreking

De harmonie der wereld

Roger Scruton over de vraag naar de muziek

Inleiding

Afgelopen zomervakantie las ik het boek van Roger Scruton over muziekfilosofie, getiteld *The Aesthetics of Music* (Oxford University Press, 1997)¹. Dit boek gaat over de vraag wat muziek nu eigenlijk is. Het beweegt zich aldus op het vlak van de filosofie van de muziek.

Er zijn maar weinig mensen die zich met muziekfilosofie bezig houden. De meeste musici zijn meer praktisch gericht; componisten denken vooral na over muziektheorie; filosofen zijn doorgaans met 'gewichtiger' problemen bezig. Slechts een betrekkelijk kleine groep musici, componisten en filosofen houdt zich met muziekfilosofie bezig.

Voor deze geïnteresseerden is er sinds 1997 het genoemde werk van de dwarse en erudiete Engelse filosoof Roger Scruton, en dat is een feest van scherpzinnigheid en helderheid en het is bovendien gelardeerd met heel veel muziekvoorbeelden.

Ik wil aan de hand van dit boek een kort excurs met de 'Onderwijskunstenaars' maken naar de muziekfilosofie. Naar mijn overtuiging zou de muziekfilosofische vraag heel geschikt zijn voor een wijsgerig gesprek, en in dat licht leent het thema zich – wanneer men het bijvoorbeeld een exemplarische spits weet te geven – wellicht ook voor een onderwijskundig exemplaar! Hierbij daag ik jullie uit om eens in die richting te denken!

'Wat is muziek?'

Wat is muziek? Roger Scruton probeert de vraag te beantwoorden door er als het ware vanuit verschillende kanten naar te kijken. Sterk in zijn manier van kijken vind ik de verbinding van de analytische – zeg maar meer exacte – wijze van denken uit de Angelsaksische filosofie en de meer fenomenologische – zeg maar meer intuïtief schouwende – wijze van denken uit de continentale traditie.

De vraag 'Wat is muziek?' blijkt al snel extreem moeilijk beantwoordbaar te zijn. Scruton probeert in zijn boek op bijna speelse manier de vraag steeds weer anders te stellen. Hij verwondert zich over 'muziek' en gooit als het ware steeds een nieuw balletje op, om vervolgens te kijken of dat ons inzicht wellicht verscherpt. Ik nodig je uit om zijn spel mee te spelen en een aantal van deze balletjes op te werpen!

Is muziek een ding?

Een eerste poging tot meer inzicht doet hij door

muziek te vergelijken met dingen ofwel objecten, zoals tafels en stoelen. Is muziek een soort ding? Dan blijkt, volgens Scruton, dat muziek iets merkwaardigs is. Het is niet zelf een object en tegelijk ervaren we het toch weer wel zo. Muziek is, zo trekt Scruton de vergelijking, net zoiets als een regenboog – dat is ook tegelijk wel en geen ding! Scruton stelt voor om dergelijke objecten die tegelijk niet-objecten zijn 'secundaire objecten' te noemen. Maar hebben we nu een antwoord? We hebben hooguit een creatief paadje gehakt dat ons verder het oerwoud in zou kunnen helpen! Eigenlijk lijkt de muziek zelf aan deze vraag te ontsnappen.

Wat voor soort geluid is muziek?

Een nieuwe poging: laten we, zo zegt Scruton, muziek eens nemen zoals we het allen ervaren, namelijk als geluid. Muziek is een bepaald soort geluid. Niet alle geluid is muziek, maar wat maakt geluid nu tot muziek? Scruton introduceert ter beantwoording van deze vraag het onderscheid tussen geluid en toon. 'Toon' is wat geluid tot muziek maakt. Maar wat is 'toon'? Scruton exploreert deze vraag en komt uiteindelijk tot een soort van antwoord: 'Een geluid dat in een muzikaal krachtenveld ontstaat'. Maar wat zeg je dan eigenlijk? Je gebruikt met het woord 'krachtenveld' een metafoor, afkomstig uit de natuurkunde (waar het overigens ook een metafoor is!).

Heeft klank kleur?

Hiermee is dus eigenlijk alleen maar een nieuw probleem geschapen: Wat is muziek in termen van ons metaforisch spreken over muziek? Dat metaforische spreken is overigens zeer opvallend. We lijken geen woorden te hebben voor muziek (net zomin als we eigenlijk woorden voor geuren hebben!). Als je een muziekrecensie leest, staat er meestal iets in de trant van "De klankkleur die Horowitz aan het klavier wist te ontlokken was van een onvoorstelbare subtiliteit", "Dit is atmosferische muziek" of "Een feest van verstilde vreugde". Maar wat is het nu precies (behalve fysische trillingen)? Steeds lijkt de muziek zelf te ontsnappen aan de woorden en tegelijk bieden de woorden toch ook weer houvast. Soms schuilt in de metaforische woorden ook weer het geheim der dingen zelf: het schijnt inderdaad zo te zijn dat dove mensen een soort van kleurklanken waarnemen! Heeft geluid dan misschien toch ook echt iets met kleur te maken?

Hoe ervaren mensen (en dieren) muziek?

Een andere vraag dan maar: Wat is muziek als je het vergelijkt met beweging? Muziek brengt je in beweging, maar strikt genomen is het ook weer geen beweging. Je strijkstok beweegt, maar van de muziek zelf kun je niet zeggen dat zij beweegt. Ieder mens heeft echter de neiging te gaan bewegen op die muziek. Dieren hebben dat niet (?).

Dit laatste punt brengt ons bij de vraag naar de muziek in termen van degenen die muziek als muziek ervaren. Dieren ervaren muziek als – ja, als wat ervaren ze het eigenlijk: als herrie? En wat is het zingen van vogels? Iemand als de grote componist Messiaen stelde dat vogelgeluiden en Gregoriaans beide het dichtst staan bij wat hij 'oorspronkelijke muziek' noemde. Wat ervaren kleine kinderen? Wat ervaren de verschillende culturen?

Wat betekent muziek?

Deze vragen brengen Scruton weer bij een andere vraag: Wat is muziek in termen van haar betekenis? Betekent muziek iets? Is muziek bijvoorbeeld een nabootsing ('mimesis') of representatie van de werkelijkheid? Soms bootst muziek de werkelijkheid na – bijvoorbeeld een storm, een stemming (Vivaldi's Vier Jaargetijden!). Maar vaak is muziek toch een volstrekt eigen werkelijkheid. Figuratieve schilderijen lijken nog naar een werkelijkheid te verwijzen(?), maar waarnaar verwijst muziek? Is het dan abstract? Strikt genomen is het dat ook niet, want abstractie is reductie van het concrete tot het algemeen-verstandelijke.

de 'harmonia mundi' (harmonie der wereld). Deze muzikale orde vindt in Gods geest en in de hemelse werkelijkheid zelf haar eigen rijk: de engelen zingen voor Gods aangezicht! Deze gedachte die de ruimte en de muziek heteronoom verstaat – letterlijk als spiegel van God - is vanaf de Romantiek vrijwel verdwenen en ingeruild voor een autonoom verstaan van de muziek als het innerlijke gevoelsrijk (waarbij nog steeds tal van religieuze metaforen een rol spelen: de notie van 'inspiratie' bijvoorbeeld!). Vele componisten in de traditie van de 'harmonia mundi' zagen hun scheppingen ook als openbaringen van God. De muziek was reeds af, het geluid hoefde slechts van de toon te worden weggehakt. Vele moderne componisten daarentegen zien hun muziek als eigen experimenten (hoewel er ook weer een keer in deze trend lijkt te zijn ontstaan!).

Scrutons tastende antwoord

Scruton lijkt zich op een kritische, moderne manier aan te sluiten bij de oude traditie van de harmonia mundi. Hij hanteert niet meer het letterlijke model van de harmonie der wereld (met zijn zeven hemelsferen en planeten en zeven daarmee corresponderende en erin klinkende tonen van c tot b). Maar hij hanteert een geestelijke interpretatie van het oude harmonische wereldbeeld. In dit licht is zijn muziekvisie in heteronome zin te verstaan: muziek is ten diepste een soort paralleluniversum van onze totale werkelijkheidservaring. De drie basisbestanddelen van de muziek - ritme, melodie en harmonie- vormen een samengebalde parallelle ruimte van een drietal fundamentele aspecten waaronder wij de werkelijkheid ervaren. Ritme

'... de Schepper van deze werkelijkheid, die ook de Schepper van het eeuwig moment van de muziek is ...'

Is muziek dan wellicht een taal? Muziek heeft inderdaad iets van taal: het is intentioneel (je wilt er betekenis mee uitdrukken, al is dit een heel andere betekenis dan die van woorden waarmee je iemand vraagt de deur te sluiten), het kent een zekere syntaxis en semantiek en je kunt die taal leren. Er zijn overigens verschillende talen: tonaliteit, atonaliteit, verschillende tradities en culturen. Er zijn verschillende notatiesystemen (klavarskribo, klassiek notenschrift, etcetera). Muziek lijkt dus wel een soort taal te zijn, maar ook dan is er weer de ontsnapping. We zeggen er iets geestelijks, iets expressiefs mee. Dat wordt binnen een bepaalde traditie ook verstaan, afhankelijk van je eigen gestemdheid en stemming (hier hebben we muziekmetaforen die de psychologie gebruikt!). Maar waar verwijst muziek nu naar? Het is niet zelf dat gevoel, al roept het dat gevoel soms op. Verwijst het naar zichzelf, uiteindelijk? Velen zeggen inderdaad dat muziek naar zichzelf verwijst. Anderen vinden dat muziek verwijst naar een soort Platoons rijk, een geestelijke wereld die voor ons onzienlijk is, maar die er reëel is. In de westerse muziektraditie is deze gedachte van Pythagoras tot en met Bach dominant geweest: de muziek en haar getals- en harmonieverhoudingen is de materiële en geestelijke weerspiegeling van een kosmische orde die God heeft geschapen:

weerspiegelt onze archetypische ervaring van de beweging en dus van de driedimensionale ruimte. Melodie weerspiegelt onze archetypische ervaring van de vierde dimensie van de tijd: we bewegen naar een doel, een punt voorbij de einder. Harmonie weerspiegelt onze archetypische ervaring van diepte, 'het hogere', 'het eeuwige'. Dat is de vijfde dimensie. Quinta essentia! De muziek als geheel weerspiegelt als zelfstandige ruimte de ruimte van onze werkelijkheid.

Tenslotte: het geheim blijft intact

Ten diepste blijft de muziek zich volgens mij onttrekken aan ons denken. Het is domweg een andere orde dan de denkorde. Maar is de gehele werkelijkheid dat niet? Is ons denken niet een gave die mede haar grandeur ontleent aan het feit dat het ons voortdurend in botsing brengt met het geheim der dingen zelf. En de lof ontvouwt van de Schepper van deze werkelijkheid, die ook de Schepper van het 'eeuwig moment' van de muziek is!

¹ Met dank aan collega Johan van Wijk, die het boek voor mij meenam uit Engeland!